

התרגום התוך-לשוני והבין-לשוני של הסידור מטעם התנועה הרפורמית האמריקאית כביטוי לשינויים באידיאולוגיה של התנועה ולאור האירועים ההיסטוריים והתמורות החברתיות שהתרחשו מאמצע המאה ה-19 ועד לשנת 2007.

נורית אליאסף

תקציר

בעבודה זו בדקתי כיצד השפיעה האידיאולוגיה של התנועה הרפורמית בארצות הברית, אידיאולוגיה שהייתה נתונה לשינויים עקב אירועים היסטוריים ותמורות חברתיות, על התרגום התוך-לשוני ועל התרגום הבין-לשוני של סידוריה. בעבודה נבחנו חמישה סידורים שליוו את היהדות הרפורמית האמריקאית מראשית התגבשותה ועד לימינו – סידור מנהג אמריקה משנת 1872, סידור תפילות ישראל *The Union Prayer Book* משנת 1892 (להלן, 1892UPB), סידור סדר תפילות ישראל *The Union Prayerbook for Jewish Worship* משנת 1940 (להלן, 1940UPB), סידור שערי תפילה משנת 1975 וסידור משכן תפילה משנת 2007.

העבודה עונה על שלוש שאלות מחקר הבוחנות את הסידורים הרפורמיים משלושה כיוונים שונים :

- א. מה הם היחסים בין התרגום התוך-לשוני והבין-לשוני בסידורים הרפורמיים וכיצד משתקף בהם מעמדה של השפה האנגלית כשפתם העיקרית של המתפללים מול מעמדה של העברית כשפת קודש?
- ב. כיצד מתבטא בתרגומים המתח בין הזהות האמריקאית של המתפללים ורצונם בטמיעה תרבותית וחברתית בתרבות האמריקאית לבין הזהות היהודית והכמיהה לארץ ישראל ולשיבת ציון המשתקפות בתפילה היהודית המסורתית?
- ג. כיצד באה לידי ביטוי בתרגום התוך-לשוני והבין-לשוני של הסידורים המודרניזציה שדוגלת בה התנועה הרפורמית בנושאים : הקרבת קורבנות, העל-טבעי, הקשר בין אדם לאלוהיו ומעמד האישה? כדי לענות על שאלות המחקר הללו השוויתי בין הסידורים משלושה כיוונים שונים : השוואה (א) בין נוסח התפילה של הסידור המסורתי לנוסחי התפילה של הסידורים הרפורמיים, (ב) בין הנוסח של כל סידור רפורמי לסידורים הרפורמיים שקדמו לו, (ג) בין הנוסח העברי לנוסח האנגלי של כל סידור רפורמי בפני עצמו. בחנתי את התפילות ברכות השחר, סדר הקורבנות, פסוקי דזמרה, קריאת שמע וברכותיה ותפילת העמידה שבתפילת שחרית של יום חול.

טרם ביצע המחקר שיערתי מספר השערות על סמך קריאה של ספרות מקצועית על ההיסטוריה, האידיאולוגיה והפילוסופיה של היהדות הרפורמית האמריקאית וכן על סמך קריאת מצעי התנועה הרפורמית אשר השפיעו על נוסחי הסידורים. חמישה מצעים נבחנו בעבודה זו: של ועידת קליבלנד מ-1855 (שהשפיעה על ניסוח *מנהג אמריקה* מ-1872), של ועידת פיטסבורג מ-1885 (שהשפיעה על ניסוח *UPB* 1892), של ועידת קולומבוס מ-1937 (שהשפיעה על ניסוח סידור *UPB* 1940), של ועידת סן-פרנסיסקו משנת 1976 (שנה לאחר ההוצאה לאור של סידור *שערי תפילה* מ-1975) ושל ועידת פיטסבורג משנת 1999 (שהשפיעה על ניסוח סידור משכן תפילה משנת 2007).

המענה על שאלת המחקר הראשונה כולל סקירה של הדיון, הן ההלכתי והן הרפורמי, על עצם התפילה בשפה זולת העברית, נסיון לקבוע מה מעמדה של כל שפה על ידי בחינת מידת הנוכחות של כל שפה בסידורים השונים (מספר הברכות שיש בכל שפה בנוסחי התפילה השונים) ועל ידי קביעת השפה הדומיננטית בכל נוסח תפילה (זו שבנוסח שלה יש יותר השמטות, שינויי תוכן ותוספות מקוריות שבהם באה לידי ביטוי האידיאולוגיה של התנועה הרפורמית ושל עורכי הסידור בזמן פרסומו) ובחינת קיומו של תעתיק אנגלי בסידורים.

סידור *מנהג אמריקה* נתלה בפסיקה ההלכתית שהתירה תפילה בשפה זרה בתנאים מסוימים כהצדקה לעצם תרגום הסידור. הסידורים הרפורמיים המאוחרים יותר מסתמכים על החלטותיה של התנועה הרפורמית כפי שהן מנוסחות במצעים השונים. מצאתי בסקירת הסידורים שבעוד שבסידור *מנהג אמריקה* (1872) ובסידור *משכן תפילה* (2007) יש נוכחות דומה של שתי השפות (מספר הברכות בנוסח העברי זהה למספר הברכות בנוסח האנגלי של הסידורים) והשפה הדומיננטית בהם היא עברית, בשאר הסידורים השפה האנגלית נוכחת יותר והיא גם השפה הדומיננטית; כך שאם לפני ביצוע המחקר שיערתי שאמצא שמעמדה של השפה העברית התחזק מסידור לסידור, מצאתי שמעמדה לא התחזק אלא שמעמדה, שהיה גבוה ב*מנהג אמריקה*, ירד הרבה ב-*UPB* 1892, נמצא במגמת עלייה ב-*UPB* 1940 וב*שערי תפילה* והעברית חזרה למעמדה הגבוה בסידור האחרון, *משכן תפילה*. נמצא גם שעיקר העריכה בנוסח העברי של הסידורים נעשתה באמצעות השמטות ואילו בנוסח האנגלי ניתן למצוא גם שינויי תוכן ותוספות מקוריות. בעוד שבארבעת הסידורים הראשונים (*מנהג אמריקה*, *UPB* 1892, *UPB* 1940, *שערי תפילה*) התעתיק מוגבל מאוד ומצטמצם לכדי מילים יחידות או משפטים יחידים, כמות התעתיק עולה באופן משמעותי ב*משכן תפילה* שבו תפילות וברכות שלמות מלוות בתעתיק לצד התרגום לאנגלית.

הַשְׁעָרָתִי שְׁקִימוֹ שֶׁל תַּעֲתִיק מֵרָאָה עַל הַתְּחִזְקוֹת מֵעֲמֵדָה שֶׁל הַשְּׁפָה הָעֵבְרִית אוֹשֶׁשָׁה. הַתַּעֲתִיק מֵעוֹדֵד אֶת הַמֵּתִפְּלִים לַהֲתַפְּלֵל בְּעֵבְרִית וּמִקֵּל עֲלֵיהֶם כְּמִי שֶׁשָּׁפָה זֶה אֵינָה שְׁגוּרָה בִּפְיָהֶם.

שאלת המחקר השנייה דנה בשינויים ההיסטוריים שהשפיעו על האידאולוגיה של היהדות הרפורמית האמריקאית. בבסיס המענה לשאלה זו נמצא החזון של היהדות הרפורמית על עולם שבו כל האומות וכל העמים מאוחדים תחת אמונה באל אחד ושתפקידה של היהדות הרפורמית הוא להגשים את החזון הזה. חזון זה השפיע על כל הקשור ליחסי יהודים ולא-יהודים בסידורים השונים, אך הוא הושפע גם משני אירועים היסטוריים גדולים – השואה והקמת מדינת ישראל. כל הסידורים השמיטו או שינו את הנוסח של ביטויים שקיימים בסידור המסורתי ושעלולים להתפרש כעלבון בעיני לא-יהודים – ברכת "שלא עשני גוי" בברכות השחר; חלקים בברכת אמת ויציב בקריאת שמע וברכותיה שעלולים להתפרש כשמחה לאיד של בני ישראל על טביעת המצרים בים סוף; ברכת המינים שבתפילת העמידה. עורכי הסידורים התמודדו גם עם ביטויים מהסידור המסורתי המציינים יחס עוין של לא-יהודים כלפי יהודים, תיאורים מפורטים של יחס המצרים לבני ישראל בעודם עבדים הושמטו ונמסרו באופן כללי יותר.

ניתן להבחין בהבדל בין הסידורים שיצאו לאור לפני השואה והקמת מדינת ישראל לסידורים שיצאו לאור לאחריה. לפני השואה תפסה היהדות הרפורמית את השאיפה להביא לאחדות של כל האומות תחת אותו האל כמשימתו של העם היהודי ועל כן ראתה יתרון בהיות העם פזור בין העמים. משום כך הביעה התנועה הרפורמית התנגדות במצע פיטסבורג מ-1885 לכינונה המחודש של מדינה יהודית. התנגדות זו גררה השמטה של כל אזכור של התקווה לעצמאות מדינית מהסידורים הרפורמיים ושינוי הנוסח של תפילות וברכות רבות העוסקות בכך. בסידורים שיצאו לאור לאחר השואה והקמת מדינת ישראל (שערי תפילה מ-1975 ומשכן תפילה מ-2007) אין ויתור על חזון אחדות האומות תחת אותו האל ועל שלום והרמוניה עולמיים אך מצד שני אין גם ויתור על זכותו של העם היהודי למדינה. הסידורים שערי תפילה ומשכן תפילה הם סידורים ציוניים, שבנוסחי תפילה מיוחדים שנכתבו במיוחד למענם מציינים המתפללים בהם את יום העצמאות ואת יום הזיכרון של מדינת ישראל. הסידורים שיצאו לאור לאחר השואה והקמת מדינת ישראל כוללים גם סדרי תפילה המוקדשים לזיכרון השואה וכן גם לאירועים אנטישמיים אחרים בעברו של העם היהודי. כחלק מאותו רעיון של שלום עולמי ואחדות האומות מציינים בסידור משכן תפילה לא רק את הירצחם של יהודים על ידי לא-יהודים אלא גם את סיפוריהם של חסידי אומות העולם כדי לתת ביטוי ללא-יהודים שהצילו יהודים. בעקבות השינוי ביחס התנועה

הרפורמית לציונות לאחר הקמת המדינה, ניתן לראות שינוי גם ביחסה לבית המקדש. סידור שיערי תפילה קושר גם את תשעה באב כיום אבל ביהדות המסורתית ליום השואה.

כדי להדגיש את זהותם האמריקאית של המתפללים בסידורים השונים, נעשו בתרגום התוך-לשוני והבין-לשוני שינויים שונים; החל מהתאמת תפילות וברכות שעניינן חיי היום-יום בארץ ישראל לחיי היום-יום בארצות הברית ועד לשילוב ברכות ותפילות לשלום מנהיגי ארה"ב וחייליה וכן גם שילוב שירים לאומיים של ארה"ב בסידורים שיערי תפילה ומשכן תפילה. כמו כן, כדי להדגיש את נאמנותה של התנועה לארה"ב גם לאחר שקיבלה על עצמה את האידיאולוגיה הציונית, נעשית הפרדה בברכות רבות בסידורים שיערי תפילה ומשכן תפילה בין המתפללים כיהודים אמריקאים לבין יהודים אחרים החיים בישראל.

שאלת המחקר השלישית, העוסקת במודרניזציה, נסבה על השפעות חברתיות ופילוסופיות על נוסחי התפילות בסידורים השונים. התשובה לשאלה זו מתמקדת בהתמודדות התנועה עם תפילות שעניינן הקרבת קרבנות, העל-טבעי, הקשר של האדם עם אלוהיו, מעמד האישה ודמותו של אלוהים. כל אזכור לעבודת הקרבנות הושמט מהסידורים הרפורמיים, גם לאחר שהתנועה שינתה את יחסה בכל הנוגע לאזכור בית המקדש. היהדות הרפורמית מתחילתה ועד לימינו הביעה התנגדות עיקשת לפולחן הקרבנות ועל כן, בנוסף לכך שכל אזכור לפולחן זה הושמט מסידורי התפילה, מביעים המתפללים בתוספות מקוריות בסידורים השונים את התנגדותם לפולחן הקרבנות ולאי-נחיצותו.

שלוש גישות פילוסופיות-תיאולוגיות השפיעו על התרגום התוך-לשוני והבין-לשוני של הסידורים הרפורמיים בכל הנוגע לקשר של אדם ואלוהים, למעמד האישה ולדמותו של אלוהים והן נטורליזם דתי (דחייה של כל הסבר על-טבעי למתרחש בעולם וכתוצאה מכך דת הנטולה כל סממן על-טבעי), Human Adequacy (טענה כי התפילה איננה משפיעה על אלוהים ואין באמצעותה לשנות את גורלו של המתפלל ועל כן אין טעם בתחינות לישועה מאלוהים אלא מטרתה של התפילה לגרום למתפלל להבין כיצד עליו לסייע לעצמו) ותיאולוגיה תהליכית (אלוהים לא רק משפיע על העולם אלא גם מושפע ממנו). את גישת הנטורליזם הדתי בחנתי בשני מקרים. המקרה הראשון הוא הפרשה השנייה מבין שלוש הפרשות הנקראות לאחר קריאת שמע, שבה נאמר במפורש שיש קשר בין שמירת מצוות והליכה בדרכיו של אלוהים לבין שגשוג חקלאי – כל הסידורים מלבד סידור מנהג אמריקה השמיטו את הפרשה מהסידור. המקרה השני הוא תיאור בקיעת ים סוף לשניים וחציית בני ישראל בתוכו. אם במקרה של הפרשה השנייה בקריאת שמע וברכותיה יש עקביות בהתנהלות הסידורים, במקרה הזה לא ניתן לראות עקביות

כזו. מחלק מהסידורים הושמטו כל האזכורים לחציית ים סוף מהסידור המסורתי ומחלקם הושמטו אזכורים שהיו בסידור המסורתי אך במקומם נוספו קטעים מקוריים המזכירים במפורש את בקיעת ים סוף. גם בכל הנוגע לגישת ה-Human Adequacy אין עקביות כמעט באף אחד מן הסידורים, חלק מהביטויים מהסידור המסורתי המביעים תחינות לאלוהים ובקשות לישועה הושמטו מהסידורים וחלק לא הושמטו, חלק מהביטויים מהסידור המסורתי שהושמטו הומרו בביטויים מקוריים הקוראים בעצמם לישועה מאלוהים – בין אם ישועה מלאה ובין אם חלקית, רק בנוסח תפילה אחד בסידור 1940UPB נאמר במפורש שהתפילה לא יכולה לשנות גורל. גישת ה-Human Adequacy השפיעה בעיקר על מבנה תפילת העמידה בסידורים השונים וזאת משום שברכותיה האמצעיות (13 במספר) הן ברכות שבהן מבקש המתפלל מאלוהים דבר-מה. כדי להסביר מהי תיאולוגיה תהליכית בחנתי קודם את התמודדות הסידורים עם כל הקשור למעמד האישה בתפילה היהודית. מראשיתה טענה היהדות הרפורמית שיש להשוות את מעמד האישה המתפללת לזה של הגבר המתפלל, לכן בחנתי באמצעות התרגום התוך-לשוני והתרגום הבין-לשוני מהו מינו של המתפלל המיוצג בסידורי התפילה, גבר או אישה. בבחינת הסידורים עולה כי המתפלל המיוצג בסידורים הרפורמיים הופך בהדרגה ממתפלל-גבר לניטראלי. העיסוק בהשפעת הפמיניזם על נוסחי סידורי התפילה הוא הכרחי להסבר האופן שבו התיאולוגיה התהליכית השפיעה על נוסחי סידורי התפילה. אם לפי התיאולוגיה התהליכית אלוהים לא רק משפיע על הנעשה בעולם אלא גם מושפע ממנו, קרוב לוודאי שהוא הושפע גם מהפמיניזם. בכל הסידורים, מלבד משכן תפילה, כינויי הגוף המיוחסים לדמותו של אלוהים הם בלשון זכר. רק בסידור משכן תפילה המין הדקדוקי הוא ניטראלי והוא אינו זכר ואינו נקבה.

מהמחקר כולו עולה כי אין עקביות מלאה באופן שבו מתמודדים הסידורים עם נושאים שונים שנבחנו. לטעמי הדבר עולה בקנה אחד עם הצורך של עורכי הסידורים לתת ביטוי למגוון גישות ודעות של כלל אנשי התנועה הרפורמית וכלל המתפללים בסידוריה. אך טבעי הוא שזרם זה ביהדות, שהוא זרם דינמי המתכתב עם המציאות הסובבת אותו ועם האידאולוגיה בת-הזמן אך גם עם ההיסטוריה והיסודות העתיקים של הדת היהודית, יציע מגוון של סדרי תפילה ואופני פולחן.

בין המחקרים שנעשו על אודות תנועת הרפורמה ביהדות וסידורי התפילה שלה, לא נמצא מחקר שדן באידאולוגיה ובהיסטוריה של התנועה הרפורמית האמריקאית מנקודת המבט של חקר התרגום, בכך ייחודו וחידושו של מחקר זה.

